

Kaunokirjallisuus ja suomalainen yleinen kirjasto

Pirjo Tuomi

Oulun yliopisto

ptuomi09@gmail.com

FL Pirjo Tuomen kirjallisuuden alaan kuuluva väitöskirja *Kaunokirjallisuus yleiselle kirjastolle haasteena, rasitteena ja mahdollisuutena. Historiallis-argumentatiivinen tarkastelu suomalaisen yleisen kirjastolaitoksen suhteesta kaunokirjallisuuteen ja kirjalliseen järjestelmään (Fiction as a challenge, a burden, and a possibility for the Finnish public library. A historical-argumentative investigation about the relationship between the Finnish public library, fiction, and the literary system) tarkastettiin 5.5.2017 Oulun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi professori Erkki Sevänen (Itä-Suomen yliopisto) ja kustoksena professori Kuisma Korhonen (Oulun yliopisto). Väitöskirja on julkaistu sarjassa Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora ja se on luettavissa myös Oulun yliopiston Jultika-julkaisuarkistossa osoitteessa <http://urn.fi/urn:isbn:9789526215389>

Asiasanat: instituutiot; institutionaalistuminen; kaunokirjallisuus; kirjallisuusjärjestelmä; kirjallisuussosiologia; kirjastohistoria; kirjastonhoitajat; organisaatiot; organisaatiomuutokset; yleiset kirjastot

Kun suomalainen kansankirjastoliike 1800-luvun puolivälissä haki omaa muotoaan, olivat suomen kielessä vielä suhteellisen uusia sellaiset sanat kuin valistus, kulttuuri ja sivistys siinä merkityksessä kuin ne vakiintuivat ja nykyisin tunnemme. Esimerkiksi kulttuuri alkoi tarkoittaa hengenviljelyä vasta 1800-luvun loppupuolella ja sen kasvatuksella höystetty synonyymi sivistys 1800-luvun alkupuolella. Valistus sanana tuli suomen kieleen valistuksen aatteiden mukana 1700-luvulla. Nämä kolme sanaa valistus, sivistys ja kulttuuri liittyvät mielikuvissa ja myöhemmässä yleiseen kirjastolaitokseen liittyvässä tutkimuksessakin keskeisesti siihen, millä perustalla yleisen kirjastolaitoksen katsotaan lepäävän, tai mitä yleisellä kirjastolla on ymmärretty erityisesti, kun puhutaan sen varhaishistoriasta.

Artikkeli on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-JaaSamoin 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä

Pysyvä osoite: <https://doi.org/10.23978/inf.65194>

Valistuksen aatteiden kanssa rinnan kehittyi 1700-luvulla lukemisen kulttuuri, joka kohdistui fiktiiviseen kirjallisuuteen. Romaanikirjallisuuden leviämisen lisäksi lukemisen ja kirjallisuuden kehittymisen kannalta radikaali merkitys. Realistinen tai sentimentaaliseksikin sanottu uusi romaanimuoto synnytti myös teollisen ja kaupallisen kirjatutannon ja kirjojen levitysjärjestelmän. Se myös synnytti ja lisäsi lukuhalua ja lukutaitoa, ja oman näkemykseni mukaan – ja myös tämän tutkimuksen valossa – romaanikirjallisuudesta tuli myöhemmin keskeinen tekijä myös yleisen kirjastolaitoksen kehittämisessä.

Kun kansankirjastolaitos synnytettiin kansakoululaitoksen rinnalle, kehittyi jatkuvuus, jossa kansakoulu opetti kansan lukemaan ja kansankirjaston tehtävä oli tarjota sille luettavaa. Ruotsalainen Valfrid Palmgren toteaa Yhdysvaltojen kirjastoihin tekemänsä kiertomatkan jälkeen kirjoittamassaan, suomeksikin 1910 julkaisutussa *Kirjastot ja kansankasvatus* -kirjasessaan, että ”koulussa lukevat lapset historiaa, kirjastossa tapaavat he samat suuret miehet ja naiset, joista ovat lukeneet, mutta tapaavat heidät elävinä keskellä heidän tekojaan, keskellä heidän ajatuksiaan, keskellä niitä runojaan, joissa he ovat lahjoittaneet meille unelmiaan ja tunteitaan”, ja Palmgren jatkaa edelleen ”kirjat, joita nuoriso lukee huvikseen, muodostavat luonnetta ja kohottavat tai alentavat ihanteita enemmän kuin koulukirjat” (1910, s. 15).

Kansa siis oppi lukemaan ja innostui lukemisesta vapaa-ajan viettotapana. Voitaneeinkin mahdollisesti karkeistaen sanoa, että romaanien lukemisesta innostuneelle kansanosalle alkuaikojen kirjastoliikkeen tarjoamat valistus, sivistys ja kulttuuri jäivät sanoina sinne alkuperäiseen arjen raadantaan liittyviin merkityksiinsä.

Väitöskirjani näkökulmasta ja siinä esitetystä historiallisesta kirjastolaitoksen institutionalisoitumiskehityksen tarkastelussa onkin nähtävissä, että kirjastolaitoksen rakentajat joutuivat taipumaan kansan lukuhalun edessä. Kansan- ja myöhemmin yleisten kirjastojen käyttö kasvoi sitä myötä, kun niiden kokoelmiin alettiin hankkia lisääntyvässä määrin kertomakirjallisuutta. Huomattava on, että maailmalla levinnyt niin sanottu kioskirjallisuus ei kuitenkaan ilmestynyt kirjastojen kokoelmiin, mutta se ei myöskään saavuttanut erityistä suosiota suomalaisten lukijoiden keskuudessa.

Suomalainen kirjastolaitos siis institutionalisoitui tämän väitöskirjan tematiikan näkökulmasta hyvin pitkälle eräänlaiseksi lukemisen instituutioksi. Lukeminen onkin ollut suomalaisille jo pitkään mieluinen harrastus, ja kansainvälisestikin vertaillen suomalaiset ovat edelleen ahkeria lukijoita. Kirjat myös hankitaan pääasiassa kirjastosta. Esimerkiksi vuonna 2013 suomalaiset lainasivat vuosittain keskimäärin 17,5 kirjaa tai tallennetta. Luku on maailman huippua. Se on yli kaksinkertainen Ruotsiin ja Tanskaan ja yli kolminkertainen Norjaan ja Saksaan verraten. (esim. Lukukeskus, 2015.) Täten yleinen kirjastolaitos voidaan nähdä mahdollisesti merkittävimpänä suomalaisen lukemiskulttuurin ylläpitäjänä ja edistäjänä.

Yleisellä kirjastolaitoksella on oma asemansa myös koko kaunokirjallisen kult-

tuurin ylläpitämisessä ja osana sitä. Aikaisemmassa sosiologisesti suuntautuneessa kaunokirjallisen järjestelmän tai sitä ylläpitävien organisaatioiden tai instituutioiden tutkimuksessa yleinen kirjasto on nähty ensisijaisesti kaunokirjallisuuden välittäjän tai jonkinlaisen portinvartijan roolissa. Tässä väitöskirjassa yleinen kirjasto kuitenkin liitetään laajemminkin kaunokirjallisen kulttuurin paitsi välittämiseen myös säilymiseen ja ylläpitämiseen.

Viime vuonna Finlandia-kirjallisuuspalkinnon voittanut kirjailija Jukka Viikilä mainitsi kiitospuheessaan muun muassa, että ”en pysty varmuudella sanomaan, kuka tämän kirjan on kirjoittanut. Siitä olen varma, että kirjat ovat vain osittain tekijöidensä tekemiä ja senkin varmuudella tiedän, että kirjallisuus kirjoittaa kirjallisuutta ja jokainen uusi kirja kulkee vanhojen kannattelemana.” (Sitaatti Yle Radio 1:n lähetyksestä muistiin merkitty.)

Otan vapauden liittää Viikilän ilmaiseman ajatuksen siihen tässäkin väitöskirjassa esiteltyyn päätelmään, että jokainen julkaistu teos syntyy osaksi kaunokirjallista maailmaa tai kaunokirjallista elämää. Jokainen romaani syntyy ja elää järjestelmässä, jossa toimijoina ovat kaikki ne ihmiset tai instituutiot, jotka tuottavat, välittävät, lukevat tai muuten käsittelevät kaunokirjallisia teoksia. Esimerkiksi Howard Becker (2008) puhuu taidemaailmoista (*art worlds*), joissa taideteokset syntyvät ja elävät kaikkien niissä toimivien yhteistyön tuloksena.

Kirjailija Hannu Raittila puolestaan puhui kerran Yle Radio 1:n kirjallisuusohjelmassa siitä, miten kirjat katoavat maailmasta yhä nopeammin ja konkreettisemmin. Hän oli huomoinut, että hänen edellinen kustantajansa oli hävittänyt melkein koko hänen tuotantonsa varastoistaan, eli niitä ei fyysisinä esineinä ollut enää olemassa. Raittila myös lisäsi, että jos käy kirjastossa, niin sielläkin on poistomyynnissä hätkähdyttävän uusia kirjoja poistumassa instituutiosta jonka ”miellämme, että se on Aleksandrian kirjastosta asti ikuisesti säilyttänyt kirjallista perintöä ja on se laitos juuri, joka ylläpitää pysyvyyttä” (sitaatti Yle Radio 1:n lähetyksestä muistiin merkitty).

Kirjalliseen elämän näkökulmasta yleisen kirjaston toiminta-alue liiittykin kaunokirjallisen kulttuurin säilymiseen ja ylläpitämiseen – kirjasto kannattelee kirjallisuutta ja erityisesti sen pitkää häntää. Kirjastossa on yhtä aikaa edustettuna esimerkiksi saman kirjailijan teoksia, saman aikakauden kirjailijoita, tyyliuuntia ja genrejä. Kirjastossa on fyysisten kirjojen lisäksi olemassa tietoa niistä ja koko kaunokirjallisesta kulttuurista sekä keinot johdattaa kaikenlaiset lukijat niin lyhyen kuin pitkän hännän kirjallisuuden äärelle.

Väitöskirjassani pohdinkin muun muassa sitä, missä määrin yleinen kirjasto on vastuussa kirjalliselle järjestelmälle ja esimerkiksi kirjailijoille tai tulevaisuuden lukijoille kirjallisuuden säilymisestä muutenkin kuin vain fyysisinä kirjoina. Yleinen kirjasto ylläpitää kirjallista perintöä, joka ei edusta vain tämän päivän lukijoiden mieltymyksiä tai kirjallista makua.

Kaunokirjallisuutta, sen asemaa ja sen puolesta kirjastoissa tehtävää työtä tai kirjallisen perinnön säilyttämistä pidetäänkin usein itsestäänselvyytenä. Tämä itsestäänselvyys tai luonnollisuus useimmiten myös mainitaan, kun puhutaan toiminnoista, jotka liitetään yleiseen kirjastoon. Itsestäänselvää on myös, että yleinen kirjasto on keskeinen välityskanava niille, jotka lukevat.

Kun jotakin asiaa tai toimintoa pidetään organisaatioissa itsestään selvänä, on kuitenkin vaarana, että se jää huomion ulkopuolelle, kun laaditaan esimerkiksi erilaisia toimintaa ohjaavia ohjelmia tai strategioita. Myös siihen liittyvä resursointi tai ammatillinen erityisosaaminen voidaan jättää vähemmälle huomiolle tehtäessä institutionaalisia uudistuksia.

Vaikka kaunokirjallisuuden hankinnat eivät ehkä ole viime vuosina vähentyneet suhteessa kirjastojen kokonaishankintoihin, kirjallisuuteen liittyviä toimintoja tai palveluja ei mahdollisesti katsota enää selkeästi kirjastojen perusresurssointeihin kuuluviksi. Näin voitaneen päätellä esimerkiksi siitä, että kun opetus- ja kulttuuriministeriö ja aluehallintovirastot jakoivat vuodelle 2017 harkinnanvaraisia valtionavustuksia, kirjastoista tulleista 260 hankehakemuksesta joka kolmas kohdistui sellaisiin perinteisiin ja tyypillisiin kirjastotyön muotoihin kuin kirjailijavierailut, kirjavinkkaukset, lukupiirit ja satutunnit (Kirjastot.fi, 2017, Syksyn 2016 hakukierros on päättynyt). Näiden toimintojen järjestämiseen kirjastoissa siis tarvitaan tänä päivänä ulkopuolista hankerahaa.

Julkisten laitosten institutionalisoitumiseen liittyviä tekijöitä tutkineet tanskalaiset Arjen Boin ja Tom Christensen (2008, s. 274) korostavat, että organisaatioiden toimintavasta tulee niiden tavaramerkki ja siksi niitä arvostetaan. Kirjoitan väitöskirjassani muun muassa, että kirjasto on tässä mielessä kansainvälisestikin tunnettu ”tavaramerkki” kuten vaikkapa poliisi tai posti. Kaikki kolme mainittua julkista palvelulaitosta ovat myös erityisesti viimeisen kahden vuosikymmenen aikana olleet monenlaisten taloudellisten ja yhteiskunnallisten institutionaalisten muutospainoiden ja -haasteiden alaisina. Ne ovat myös eri tavoin etsineet itselleen legitimeettiä ja uudenlaisia tapoja toimia.

Julkisilta organisaatioilta alettiin jo 1980-luvulla vaatia samanlaista tehokkuutta ja taloudellisuutta, jota ajateltiin yksityisen sektorin edustavan. On myös tyypillistä, että organisaatio tai instituutio muutospainoiden alaisena hakee mallia toiminnalleen alueilta, joiden ajatellaan edustavan jotakin sellaista uudenlaista ajattelua, jonka koetaan mahdollisesti paremmin vastaavan yhteiskunnallisiin haasteisiin. Uudet toimintatavat eivät välttämättä ole kuitenkaan sen omien arvojen tai toimintatapojen mukaisia, ja ne voivat jopa tavoitellun legitimeetin vahvistumisen sijasta heikentää sitä.

Tästä esimerkkinä voidaan ottaa vaikkapa postilaitoksemme, joka perinteisen kirjepostin ja lehtien jakelun vähetessä alkoi uudistaa palvelujaan. Se ei tehnyt sitä selkeimmin kuitenkaan toiminnalleen tunnusmaisemmalla viestien välittämisen

alueella, vaan laajensi näyttävästi palvelujaan ruohonleikkaamiseen ja hoivapalveluihin. Tämä on herättänyt jonkinlaista hämmennystä ja jopa huvittunutta irvailuakin suhtautumisessa tähän julkiseen ja arvostettuna pidettyyn palvelulaitokseen. Uhkana koetaankin, että perinteisistä postin viestien välittämispalveluista tulee tulevaisuudessa postille lisäpalveluja peruspalvelujen sijasta?

Myös suomalainen yleinen kirjastolaitos on – usein kansainvälisiä malleja soveltaen – laajentanut palvelujaan. Usein korostetaan, että niin sanotut uudet palvelut ovat vain lisäpalveluja, jotka eivät hävitä eivätkä uhkaa perinteisiä palveluja. Häilyttävätkö ne kuitenkin mahdollisesti mielikuvisamme yleisestä kirjastosta pois jotakin, joka on ollut sen tavaramerkki. Kuten edellä todettiin, julkisten organisaatioiden tavaramerkki muodostuu siitä, mitä ne tekevät. Alkaako yleisen kirjaston uusista toimintatavoista muodostua mahdollisesti sille ”uusi tavaramerkki”, jossa lukemisen ja kirjallisuuden edistäminen kuuluvat lisäpalveluihin?

Näitäkin kysymyksiä tarkastelen väitöskirjassani, jonka otsikkoon *Kaunokirjallisuus yleiselle kirjastolle haasteena, rasitteena ja mahdollisuutena* on sisäänrakennettuna kaksi lähtökohtaista oletusta. Ensimmäinen oletus on, että kaunokirjallisuudella aineistona on jollakin keskeisellä tavalla merkitystä yleiselle kirjastolle. Toinen oletus pitää sisällään ajatuksen, että yleisen kirjaston historiassa on sen eri kehitysvaiheissa tapahtunut jotakin, jonka seurauksena tuo merkitys on vaihdellut.

Yleisen kirjastolaitoksen kuten muidenkin kulttuuriorganisaatioiden toimintaa ohjaavat ja niihin vaikuttavat yleiset yhteiskunta- ja kulttuuripoliittiset linjaukset. Ne joutuvat tekemään valintoja omien arvojensa ja toimintaperiaatteidensa ja yleisten yhteiskunnallisten ja kulttuuristen paineiden ja haasteiden välillä. Historiallista kehitystä tarkastelemalla voidaan nähdä, miten haasteisiin on vastattu. Tämä tarkastelu voi antaa vastauksia myös siihen, olisiko mahdollisesti voitu toimia myös toisin, tuottaa toisenlaisia vastauksia ja ratkaisuja.

Väitöskirjani motoksi olen valinnut Paavo Haavikon vuonna 2006 ilmestyneestä kokoelmasta *Ei. Siis kyllä* itselleni merkityksellisen runon tai paremminkin ehkä aforistisen mietelmän: *Historia on siitä erikoinen huone, että kun uskoo pääsevänsä, päässeensä siitä ulos, on mennyt selkä edellä sisään. Ovena onkin pyörivä, pystysuora roottori, joka pakottaa ulosyrittävän sisään sitä kovemmin mitä lujempaa hän yrittää ulos.* Olen tulkinnut tätä Haavikon mietelmää siten, että ilmiöt, asiat ja vaikkapa instituutiot elävät sillä tavalla historiassaan, että vaikka ne kuinka muuttuvat ja uudistuvat – tai niitä muutetaan ja uudistetaan – se säilyy, mikä niissä on olennaista, merkityksellistä ja sisäänrakennettua. Toisin sanoen: mikä on esimerkiksi se edellä mainittu instituution tavaramerkki! Se saattaa jossakin mielessä jopa vahvistua, jos sitä yritetään heikentää. Voidaan mahdollisesti myös ajatella, että jos tämä jätetään huomioimatta, instituutio voi joutua jonkinlaiseen hämmennyksen tilaan. Väitöskirjassa kysytään, voitaisiinko korostamalla yleisen kirjaston erityislaatuista roolia kirjallisen järjestelmän toimijana rikastuttaa koko kirjallista järjestelmää ja

sen käsitettä sekä mahdollisesti lisätä erityisesti pienten kirjastojen legitimitettä ja resurssien riittävyttä.

Lähteet

- Becker, H. S. (2008). *Art worlds. 25th anniversary edition.* (s. 408). University of California Press.
- Boin, A., & Christensen, T. (2008). The Development of Public Institutions: Reconsidering the Role of Leadership. *Administration & Society*, 40(3), 271–297. <https://oadoi.org/10.1177/0095399707313700>
- Haavikko, P. (2006). *Ei. Siis kyllä: proosaa* (s. 83). Helsinki: WSOY.
- Kirjastot.fi. (2017). Yleisten kirjastojen hankerekisteri. <http://hankkeet.kirjastot.fi>
- Lukukeskus. (2015). 10+1 faktaa lukemisesta (2015). <http://www.lukuviikko.fi/10-faktaa-lukemisesta/>
- Palmgren, V. (1910). *Kirjastot ja kansankasvatus : muistiinpanoja Pohjois-Amerikan Yhdysvaltoihin* (s. 143). Helsinki: Kansanvalistusseura. <http://hdl.handle.net/10062/28641>